

УДК 364.682.42-11-053.6"192"

ОЛЬГА КРИВИЧ

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ
ОХТИРСЬКОГО ДИТЯЧОГО МІСТЕЧКА ІМЕНІ
М. О. СКРИПНИКА ЯК ВИХОВНОГО ЗАКЛАДУ
ІННОВАЦІЙНОГО ТИПУ (20-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)**

Розглядається проблема боротьби з дитячою безпритульністю у 20-ті роки ХХ століття на прикладі Охтирського дитячого містечка імені М. О. Скрипника. Представлена періодизація боротьби з дитячою безпритульністю в Україні у той час та коротка характеристика кожного з етапів. Презентовано досвід Охтирського дитячого містечка як одного з перших осередків подолання безпритульності серед дітей і підлітків, центру їх соціалізації. Значну увагу приділено організації навчально-виховного процесу в закладі, особливостям та ролі трудового виховання, поєднанню професійної та загальної освіти.

***Ключові слова:** дитяча безпритульність, Охтирське дитяче містечко, Матвій Лукич Довгополюк, навчання, трудове виховання.*

Актуальність дослідження. Проблема дитячої безпритульності для сучасної України є досить актуальною та безпосередньо пов'язаною з політичним, соціально-економічним розвитком країни, складнощами реалізації в реальному житті прав дітей. У 20-х роках ХХ століття в Україні склалася надзвичайно

складна політична й соціально-економічна ситуація, що негативно позначилося на становищі освітніх закладів, а також сприяло поповненню армії безпритульних і бездоглядних дітей. Подібну ситуацію українське суспільство переживає і сьогодні, що актуалізує тему дослідження. Крім того, у світі надзвичайно гострою залишається проблема безпритульних дітей і дітей-сиріт: безробіття, війenni конфлікти, епідемії зумовлюють їх появу.

Невичерпною скарбницею цінних думок, ідей, починань та висновків є досвід минулого. Аналіз досягнень і недоліків подолання безпритульності у 20-х роках ХХ століття допоможе уникнути помилок у розв'язанні цієї проблеми і сприятиме створенню наукових підходів щодо практики виховання даного контингенту дітей.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблему дитячої безпритульності у 20-ті роки ХХ століття досліджували: А. Г. Зінченко, О. С. Парашевіна, Н. П. Тріпутіна тощо. Роль Охтирського дитячого містечка у боротьбі із безпритульними дітьми у своїх працях висвітлювали: М. М. Попільнюх, Г. Хілліг, М. М. Окса, С. Г. Карпенчук, С. Є. Лупаренко тощо.

Мета статті – розкрити організаційно-методичні засади діяльності Охтирського дитячого містечка імені М. О. Скрипника у 20-ті роки ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Двадцяте століття в історії України було відзначене низкою жакликих катаклізмів, які забирали життя тисяч наших співвітчизників. І кожна нова хвиля історичних катастроф виштовхувала напризволяще все нові й нові легіони знедолених безпритульних дітей. Справжнім «цунамі» ХХ століття для України можна вважати послідовність війн і революцій, яка тривала без перерви з 1914 по 1921 рік і залишила по собі зруйноване господарство, розвал економіки, голод, епідемії, і як наслідок – дитяче сирітство та безпритульність.

Боротьба з безпритульністю протягом 20-х рр. ХХ ст. залишалася одним із головних напрямів діяльності державної влади та громадських організацій України. Забрати дітей з вулиці було першим завданням для влади й суспільства. Дитячий будинок, який за планами перших радянських освітян мав стати осередком виховання людини світлого комуністичного майбутнього, став тоді головною формою порятунку дітлахів від голодної та холодної смерті. Тому кількість дитячих будинків постійно зростала [6, с. 165].

С. Пришляк виділяє такі етапи боротьби з дитячою безпритульністю в Україні у 1920-х роках. Перший етап 1921–1923 роки – тоді вирішувалось питання створення максимальної кількості дитячих установ для розміщення в них безпритульних дітей та підлітків, надання їм матеріальної допомоги (дитячі будинки, інтернати, трудові школи, дитячі клуби тощо). У 1924–1925 роках (другий етап) основну увагу приділяли утворенню шкіл-клубів, денних дитячих будинків, організації осередків «Друзі дітей». На третьому етапі – 1926–1928 роки – проводились рейди з вилучення безпритульних із вулиць, активізувалась робота осередків «Друзі дітей», а також відбувалась боротьба з безробіттям підлітків. До кінця 1920-х рр. в СРСР було створено державну систему подолання дитячої безпритульності (законодавство, державні та громадські установи, мережа дитячих закладів) [1, с. 101].

Одним із перших таких притулків для безпритульних дітей на Слобожанщині стало Охтирське дитяче містечко імені М. О. Скрипника, у якому було відкрито вісім дитячих будинків і дитячу колонію-комуна, яка розташовувалася на території колишнього Свято-Троїцького чоловічого монастиря.

Першим директором цього, невеликого за кількістю дітей, виховного закладу стала Вєгда Борисівна Горштейн. Невдовзі з'ясувалось, що вона не має досвіду роботи з такими дітьми. Вихованці дитячого будинку відразу це відчули й

зрозуміли, що директорка не має ніякого хисту керувати «шантрапою», як вона їх тоді називала. Тому підлітки не звертали ніякої уваги на вимоги вихователів, блукаючи довкола. Щодня між вихованцями виникали бійки, сварки, траплялися аморальні вчинки. У створених умовах діти не могли нормально жити, ні про яке виховання не могло бути й мови. Кожен з них забезпечував себе самостійно. Багато з безпритульних були такими, які вважали дитячий будинок лише «гарним місцем, де можна пересидіти зиму, доки минуть люті морози, а потім втекти у «вільний» світ» [2, с. 289-290].

На початку 1923 року була створена комісія, яка перевірила стан справ виховного закладу. До її складу входили: завідувач народсвітою Охтирського повіту М. Л. Довгополук, члени робітничого комітету та представники міліції й народсвіти. Розглянувши справи, комісія прийняла рішення розформувати монастир: монахів, за бажанням, розселити в Охтирці чи в інших містах, а також передати всі помешкання та господарство монастиря дитячому будинкові. Також призначити нового директора дитячого будинку. З цього часу дитяча колонія-комуна стала підпорядковуватись не місцевим органам народсвіти, а безпосередньо Всеукраїнському центрові народсвіти у Харкові.

У 1923 році новим завідувачем дитячої колонії був призначений Матвій Лукич Довгополук. Незабаром вона отримала назву «Охтирське дитяче містечко». Цей реорганізований заклад був одним із трьох найбільших в Україні того часу.

М. Л. Довгополук з властивою йому наполегливістю взявся за створення колективу та налагодження господарської діяльності. Він дібрав колектив вихователів, вчителів, керівників різних гуртків і обслуговуючий персонал. Разом вони розробили власну програму та методіку, яка в основному базувалася на трудовому вихованні, переконуванні та довірі. Спільними зусиллями працівників закладу були переобладнані приміщення колишнього Свято-Троїцького чоловічого монастиря.

Менш ніж за два роки господарство, під керівництвом М. Л. Довгополюка, набуло вже 1200 гектарів землі, поділені на три менших колонії – Сидоряче, Македонщину та Велике Озеро, сади, худобу, пасіку, власну електростанцію, млин, метеостанцію, водокачку, різні майстерні [4, с. 13]. На кінець 1923 року дитяче містечко мало добре розвинене господарство. У ньому виховувалося 1346 дітей, працювало понад 350 вихователів, учителів, керівників гуртків.

Директор Охтирського дитячого містечка М. Л. Довгополук став авторитетною людиною не лише в колонії, а й серед жителів сіл і педагогів Охтирського повіту. Керівники шкіл, вчителі почували за ним хазяйновитість, розум і знання справи, за яку брався. Школи повіту значно збагатилися матеріально, зміцніла дисципліна праці та навчання. Через це Матвієві Лукичу пробачали його немилосердну, до жорстокості, вимогливість як адміністратора, бо водночас він був прекрасним, чуйним товаришем, простою людиною, органічно далекою від зазнайства [5, с. 11].

Частим гостем у М. Л. Довгополюка був викладач педагогіки Сумського педагогічного інституту Ю. П. Самброс, під керівництвом якого в колонії педагоги розробляли методіку навчально-виховної роботи. Керуючись вимогами, які ставилися до організації виховної й трудової діяльності в дитячому містечку, Матвій Лукич разом із педагогічним колективом склав «господарську програму роботи», розробив положення й інструкції щодо діяльності навчально-виховного закладу.

М. Л. Довгополук вважав, що «немає поганой дитини, є погане оточення». Ці слова він викарбував при вході до дитячого закладу, які стали девізом усієї роботи, виховання та навчання дитячого містечка [2, с. 299].

Організація освіти в Охтирському дитячому містечку відповідала ідеям становлення української національної школи в 20-ті роки. Гармонійно поєднувалась професійна і загальна освіта. Відповідно до цього було створено загальноосвітню трудову школу із семирічним навчанням (для дітей віком від 8 до 15 років). На її основі будувалась професійна школа з сільськогосподарським нахилом. Для більш дорослих дітей була відкрита дворічна навчально-виробнича майстерня, де учні здобували освіту і спеціальність.

На початку діяльності цього закладу школу відвідували не всі учні, а лише ті, хто мав одяг та взуття, а також діти старшого віку. Молодші вихованці навчалися в своїх кімнатах гуртожитку, сидючи на ліжках. Поступово створювались навчальні групи, під час формування яких урахувались вікові, національні особливості, а також рівень знань.

Оскільки навчання вихованців поєднувалося з працею, то вирішили запровадити в школі дві зміни. Доки одні групи протягом чотирьох годин набували знань, інші в цей час працювали по господарству: поралися на фермі, городі, в саду, на пасіці, в майстернях, у пекарні, млині, на кухні. Потім – навпаки.

Навчання дітей відбувалося за програмами, які надходили з управління народосвіти з Харкова. Вчителі дитячого містечка вносили деякі свої корективи до цих програм. Відділ освіти надавав перелік дисциплін, які були обов'язковими для викладання у школі виховного закладу. Викладали тут українську, російську, німецьку мови, українську літературу, фізику, хімію, суспільствознавство, математику, фізкультуру, музику, тваринництво, землеробство, політграмоту тощо.

У перші роки існування Охтирського дитячого містечка учням не вистачало підручників. Проте дбайливі педагоги знаходили вихід зі скрутного становища, проявляли ініціативу та винахідливість: використовували різні види наочності, роздатковий матеріал, складали невеликі авторські посібники, проводили уроки на природі. М. Л. Довгополюк видав свій буквар «Ми не раби». Вчитель фізики й хімії В. П. Руденко складав своєрідні схеми-таблички: «подавав на окремих аркушах хімічні елементи, що мали вивчатися, їх формули, властивості, особливості застосування, а потім розмножував відповідно до кількості учнів». Вчителі використовували пояснювальні методи, учні конспектували основні теми розділів [2, с. 298]. Це заохочувало дітей до навчання та сприяло розширенню світогляду, кращому засвоєнню знань.

Поряд з організацією навчального процесу М. Л. Довгополюк великого значення надавав організації позакласної роботи вихованців. В дитячому містечку діяли гуртки: літературний, драматичний, краєзнавчий, духовий, хорového співу, хореографічний, спортивні секції, гуртки з виготовлення виробів із лози, соломи, плетіння мережива тощо.

Головну роль у навчально-виховному процесі Охтирського дитячого містечка, відводили трудовому вихованню, яке було основою життя закладу. Талановитий методист М. Л. Довгополюк використовував надбання народної педагогіки, ідею національного виховання, що ґрунтується на таких фундаментальних принципах, як природовідповідність, народність, зв'язок виховання з життям, трудовою діяльністю, самоуправління учнів, поєднання педагогічного керівництва з самодіяльністю.

Однією з базових основ науково-педагогічної діяльності М. Л. Довгополюка в Охтирському дитячому містечку були ідея розвитку національної культури, а також трудової школи вільного виховання, «Положення про трудові школи та програми», програмні теоретичні погляди педагога Я. Чепіги – «Вільна школа, її ідеї й здійснення їх в практиці» (1918), «Азбука трудового виховання» (1922), «Практична трудова педагогіка» (1924), «Моральне переконування в справі

виховання» (1924). Користуючись цими посібниками та літературою класиків педагогіки Матвій Лукич виховний процес розглядав у широкому розумінні сутності поняття на основі педагогічних знань про дитину – її спадковість, фізіологію, вікові й індивідуальні психофізіологічні особливості [2, с. 302].

Трудове виховання учнів було організоване на зразок бригадного підряду. Трудовими ланками були класи і піонерські загони, в яких широко запроваджувалося соціалістичне змагання. Завжди визначали передовиків. Використовували заохочувальні стимули – похід в театр, кіно, екскурсії до Харкова, подарунки [3, с. 3]. Для чіткого контролю за виконаними завданнями були впроваджені трудові книжки на кожного вихованця, в яких вихователі чи керівники підрозділів щоденно відмічали якість та обсяг виконаної роботи, ставили відповідну оцінку. Кращих заохочували, ледарів засуджували. За порушення дисципліни кожен з вихованців отримував своє покарання. За успіхи у навчанні, праці, гарну поведінку діти отримували різнокольорові талони: червоні, зелені, сині. Вихідного дня їх можна було обміняти на цукерки, печиво, олівці, фарби, зошити, стрічки. Продавцями такого «магазину» були старші учні.

Головне у трудовій діяльності М.Л. Довгополюк вбачав у створенні самими вихованцями матеріальних благ, підвищенні культурно-побутового рівня життєдіяльності містечка. Він вважав, що самостійна праця зможе виховати у дітей такі моральні цінності, як повага до своїх товаришів, дорослих, до праці інших.

У розподілі праці використовувався диференційований підхід. Враховувалися вікові особливості та здібності дітей. Кожен вихованець звечора отримував завдання, і знав, що робитиме наступного дня: чергування на кухні, пекарні, дослідній ділянці, метеорологічній станції, фермі, пральні, майстерні, конюшні, водокаччі тощо. Кращу їжу та одяг отримували ті діти, які краще працювали. З цього приводу було багато галасу серед тих, хто прагнув схитрувати: менше працювати, а більше навчатись. М.Л. Довгополюк терпляче проводив виховну роботу. Якоюсь він спокійним, приємним, але владним голосом закликав до тиші і сказав:

– Дорогі друзі! Хто не задоволений їжею, роботою і взагалі дитячим містечком, прошу після обіду залишитись в їдальні для особливої «таємної розмови».

Залишилось кілька бешкетників, ледарів, хитрунів: організатори поганих справ послали «в розвідку» своїх представників для того, аби дізнатись, чого хоче і чим має «купити» завідуючий. Матвій Лукич критично, з усмішкою, оглянув присутніх і промовив:

– Мені жаль, що такі хороші хлопці та дівчата не хочуть краще їсти, краще одягатись. Ми вас зібрали сюди, в містечко, щоб вирвати з лабет голоду, злиднів і вошей. Через тиждень прибуде велика кількість доброї їжі, одягу, взуття. Ми їх видаватимемо тільки тим, хто буде дисциплінованим, не бешкетуватиме, не крастиме, а виконуватиме розпорядок і добре працюватиме. Решту, які за тиждень не повернуться до чесної праці з виконанням всього розпорядку дня і порядку в дитмістечку, відправимо до ізольованих дитячих установ.

Іншого дня, проводячи нараду з працівниками, заявив:

– Серед порушників вісь тріснула.

І справді: впродовж тижня багато ледарів і порушників приєдналися до активно працюючих, а згодом вони стали лідерами серед «поганих», наставляючи тих на добрі справи. Матвій Довгополюк свого слова дотримав: усі, хто працював добре і пристойно поведився, отримали кращий одяг, взуття і їжу. Це підтягувало інших, хто ще мав сумнів чи лінувався. Вони ставали на шлях виправлення. Але ще залишалися й такі, що бунтували, не хотіли працювати, не виконували внутрішнього розпорядку. Їх поселили в окремих будинок, створили жорсткіший режим. З ними проводили

виховні бесіди талановиті вихователі, вчителі та авторитетний Матвій Лукич. Вів окрему бесіду з такими голова ВУВЦВК Г.І.Петровський, який не раз приїжджав у містечко. Обіцяв чималу допомогу всім дітям, а особливо тим, хто добре вчиться і працює. І невдовзі допомога надійшла [5, с. 12].

Коли почали визначати у кожного вихованця розміри одягу, взуття, кашкетів, задумались ті, що уникали роботи. Багато з них дали слово не відставати від передовиків. Так наполегливо, крок за кроком Матвій Лукич навертав бешкетників до корисної праці та навчання.

Висновок. У 20-ті роки ХХ століття дитячий будинок займав важливе місце у системі освіти України і пройшов складний шлях від зародження, постійних реформувань до відносної стабільності, як новітнє, об'єктивно зумовлене явище, що, безумовно, сприяло розвитку вітчизняної системи соціального виховання. Охтирське дитяче містечко ефективно вирішувало проблему боротьби з дитячою безпритульністю, створюючи необхідні умови для навчання, виховання та розвитку вихованців. Навчально-виховний процес досконало поєднувався з практичною підготовкою дітей до життя, що зробило значний внесок у вирішення багатьох соціальних проблем суспільства.

Досвід талановитого педагога М. Л. Довгополюка у перевихованні безпритульних дітей, організація педагогічного процесу в Охтирському дитячому містечку, здійснена ним, актуальні для поліпшення діяльності сучасних дитячих закладів.

Список використаних джерел

1. Власюк І. Державні та суспільні заходи подолання дитячої безпритульності на Волині в 1920-х роках / Ігор Власюк // Черкаси. – 2015. – № 8-9. – С. 100–103.
2. Голубченко В. Ю. Педагогічне краєзнавство Сумщини: пошуки та знахідки / В. Ю. Голубченко // Інновації у професійно-педагогічній підготовці майбутнього вчителя: методологічні, змістові та методичні засади : монографія. – Суми : МакДен, 2011. – С. 286–312.
3. Колот Є. Дитяче містечко над Ворсклою / Є. Колот // Прапор перемоги. – 1985. – № 112. – С. 3.
4. Попільнюх М. М. Обірвана пісня життя / М. М. Попільнюх // Освіта. – 1995. – № 12. – С. 13.
5. Попільнюх М. М. По шляху кайданів – до волі / М. М. Попільнюх // Рідна школа. – 1985. – № 6. – С. 10–13.
6. Тріпутіна Н. П. Дитяча безпритульність та боротьба з нею у житті українського суспільства 20-х рр. ХХ ст. / Н. П. Тріпутіна // Вісник ХНУ мені В. Н. Каразіна. – 2011. – № 982. – С. 161–174.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2016 р.

КРИВИЧ О.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленко, Україна

ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АХТЫРСКОГО ДЕТСКОГО ГОРОДКА ИМЕНИ Н. А. СКРИПНИКА КАК ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ЗАВЕДЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ТИПА (20-Е ГОДЫ ХХ ВЕКА)

Рассматривается проблема борьбы с детской беспризорностью в 20-е годы ХХ века на примере Ахтырского детского городка имени Н. А. Скрипника. Представлена периодизация борьбы с детской беспризорностью в Украине в то время и краткая характеристика каждого из этапов. Показан опыт Ахтырского детского городка как одной из первых ячеек преодоления беспризорности среди детей и подростков, центра их социализации. Значительное внимание уделено организации учебно-воспитательного процесса в учреждении, особенностям и роли трудового воспитания, сочетанию профессионального и общего образования.

Ключевые слова: детская беспризорность, Ахтырский детский городок, Матвей Лукич Довгополюк, обучение, трудовое воспитание.

KRYVYCH O.

Poltava national pedagogical University named after V. G. Korolenko, Ukraine

ORGANIZATIONALLY AND METHODOLOGICAL FOUNDATION OF OKHTYRKA CHILDREN'S COUNTRY AS AN EDUCATIONAL INSTITUTION OF INNOVATIVE TYPE (20-S YEARS OF THE TWENTIETH CENTURY)

The article deals with the problem of homeless children in the 20-ies years of XX century on the example of Okhtyrka children's country named after M. O. Skrypnyk. The actuality of studying this problem is positioned through extrapolation of modern socio-economic situation and destabilizing processes in the country, which has become the reason of actuality of the problem of child neglect.

Presents the periodization of struggle against children's homelessness in Ukraine in that period and a short characteristic of each of the stages. Okhtyrka children's country as one of the first centers of overcoming homelessness among children and adults in that time and their center of socialization consisted of eight orphanages and children's colonies-commune, which was located in the former St. Trinity men's monastery in the past. Scientific research is not only about a retrospective of the development and functioning of institutions for homeless children. The purpose of scientific research was the idea of Okhtyrka children's country named after M. O. Skrypnyk as the educational institution of innovative type, the experience of which can be used now. Therefore, considerable attention is paid to the organization of the educational process in higher school, peculiarities of methodology of educational work. The article emphasizes the importance of personal and professional qualities, professional experience of the head of Okhtyrka children's country it is Matwiy Lukich Dovgopolyuk. In practice M. L. Dovgopolyuk embodied the strategy of labor-educational organizations of institution. It developed the economic program of work, provisions and instructions for activities of educational institutions.

Special attention is given to the nature and role of labor education in the activities of Okhtyrka children's country.

Keywords: *homelessness, Okhtyrka children's country, Matwiy Lukich Dovgopolyuk, education, labor education*